

Сергій ВАСИЛЬЄВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
начальник науково-дослідної лабораторії – заступник начальника відділу
НДЦ гуманітарних проблем Збройних Сил України, м. Київ

Юлія ВАСИЛЬЄВА,

магістр психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ ОСОБИСТОСТІ У КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті обговорюється проблема дослідження агресивних проявів у курсантів вищих військових навчальних закладів. Проаналізований зв'язок агресивних проявів особистості з індивідуально-психологічними особливостями. Акцентовано увагу на індивідуально-психологічних відмінностях агресивних проявів відповідно статі та гендеру.

Ключові слова: *агресивні прояви особистості, навчання, курсант, гендер, вищий військовий навчальний заклад.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відомо, що військова служба, навіть у мирний час, формує специфічне психологічне середовище, що потребує від військовослужбовця потужного потенціалу сил та енергії, конкретних індивідуальних особливостей, без яких військова служба буде значно ускладненою, або взагалі неможливою.

Важливе місце належить поняттю агресивності, яка об'єктивно може виступати дестабілізуючим фактором, впливати на здатність контролювати і регулювати власні психічні стани та поведінкові реакції, що є необхідним для забезпечення нормальної та ефективної службової діяльності. Крім того, враховуючи, що військовослужбовці належать до категорії психічно здорових осіб, прояви ними агресивності можуть бути свідченням відсутності оптимальних психолого-педагогічних умов їх підготовки, в тому числі підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблема агресії досліджувалася багатьма науковцями, зокрема в працях З. Фрейда, К. Лоренца, Л. Семенюк, Л. Славиної, І. Фурманова, А. Бандури, Л. Берковица, Д. Доллард, Г. Васильєвої, М. Левітова, В. Мерліна, В. Ковальова й інших.

Е. Фромм визначає агресію більш широко, як заповідання збитку не тільки людині або тварині, але й усякому неживому об'єкту [4, с. 235].

Істотне значення в розумінні сутності агресивної поведінки молоді має аналіз їхньої мотивації. Основу агресивної мотивації становлять, насамперед, негативні емоції й почуття, такі як гнів, страх, помста, ворожість (А. Басс, К. Ізард, Х. Фешбах, Е. Фромм й ін.).

Особлива увага у вивченні агресивних проявів приділяється природі їх виникнення, тобто дослідженню чинників, що обумовлюють агресивну поведінку людини. Важливе місце серед них займають статеві та гендерні відмінності, перші з яких належать до групи біологічних детермінант агресії, а другі – індивідуальних [2].

На думку Р. Беррон та Д. Ричардсон, відмінності в агресивній поведінці знаходяться серед найдостовірніших гендерних відмінностей, але вони далеко не такі великі і не настільки очевидно пов'язані з біологічними відмінностями, як можна було б припустити [2].

На думку Л. Берковица, знання психологічних детермінант агресивних проявів особистості сприяє їх прогнозуванню в конфліктних обставинах, створенню ефективних засобів психокорекції для попередження агресивності, виробленню рекомендацій з метою допомоги особам, що перебувають у стані психологічної кризи [1].

Мета статті. Виявити індивідуально-психологічні, статеві та гендерні особливості агресивних проявів особистості курсантів ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення мети було здійснене дослідження агресивних проявів особистості за опитувальником

А. Басса та А. Даркі (Buss-Durkey Inventory), індивідуально-психологічних характеристик – за Фрайбурзьким особистісним опитувальником (FPI) (форма В). Отримані емпіричні дані були проаналізовані за допомогою статистичних методів: порівняння середніх значень із графічним відображенням результатів; кореляційного аналізу Пірсона (із застосуванням R-техніки); однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA).

Вибірка складалася із курсантів 1 і 2 курсу Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка у кількості 60 осіб віком 17–19 років, з них 50 % складала особи жіночої статі.

Аналіз описових статистик агресивних проявів особистості показує, що домінуючими проявами агресії у вибірці є вербальна та непрямая агресія, також спостерігається високий рівень негативізму та почуття провини.

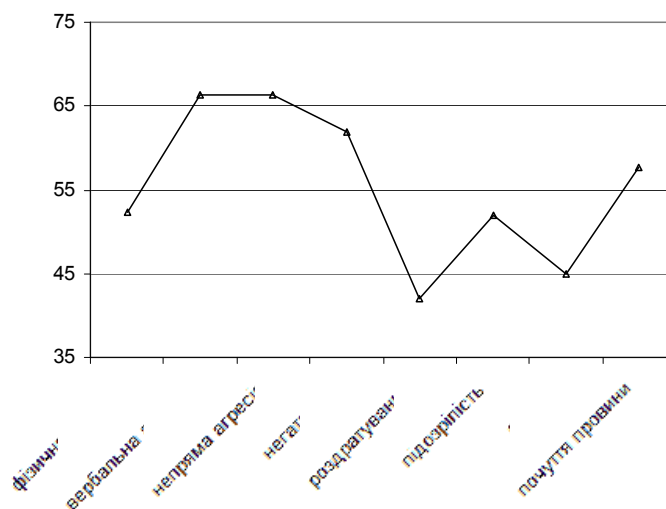

Рисунок 1 – Середні значення видів агресивних проявів особистості в курсантах (за методикою А. Баса та А. Даркі)

Аналіз профілю видів агресивних проявів даної вибірки свідчить про те, що досліджувані більше схильні до вияву вербальної, непрямой агресії, негативізму, почуття провини і менш схильні до фізичної агресії, роздратування, підозрілості та образи. Водночас аналіз описових статистик індивідуально-психологічних характеристик особистості вказує на те, що даній вибірці притаманний високий рівень прояву відкритості. Серед інших

домінуючих індивідуально-психологічних особливостей даної групи необхідно визначити показники екстравертованість, товариськість, дратівливість і реактивну агресивність.

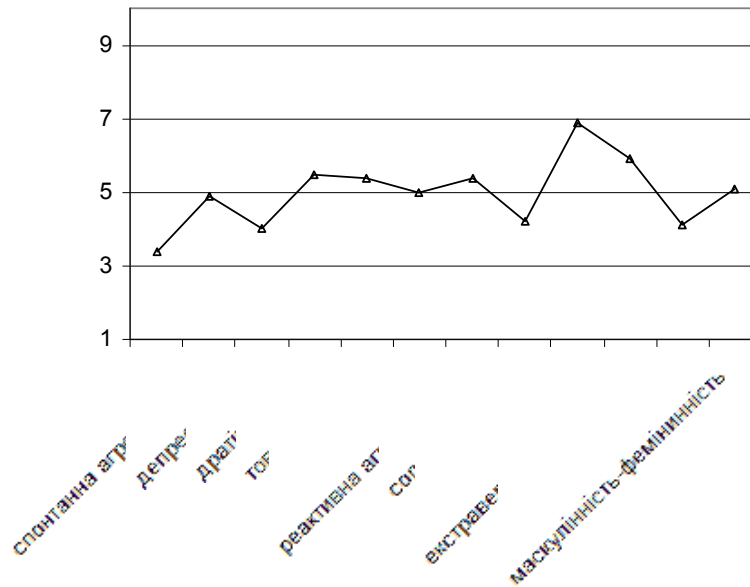

Рисунок 2 – Середні значення індивідуально-психологічних характеристик особистості (за методикою FPI)

Загалом, аналіз профілю індивідуально-психологічних особливостей даної вибірки свідчить про те, що провідною тенденцією виступає прагнення до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими людьми та високий рівень самокритичності, що характеризується високим рівнем показника “відкритість”. Інші індивідуально-психологічні характеристики виражені помірно, в межах норми (середній рівень).

Для визначення психологічних особливостей зв’язку агресивних проявів особистості з її індивідуально-психологічними характеристиками був проведений кореляційний аналіз емпіричних даних. Аналіз результатів свідчить про наявність значущих кореляційних зв’язків між видами агресивних проявів особистості та індивідуально-психологічними характеристиками ($p < 0,05$).

Так, для вибірки курсантів базовим є показник “спонтанна агресивність”, який корелює одразу з п’ятьма видами агресивних проявів особистості (фізичною агресією ($r=0,413$, $p < 0,05$), вербальною агресією ($r=0,401$, $p < 0,05$),

непрямою агресією ($r=0,397$, $p<0,05$), негативізмом ($r=0,449$, $p<0,05$) і роздратуванням ($r=0,418$, $p<0,05$). Даний індивідуально-психологічний показник є визначальним для характеристики і прогнозу агресивних проявів особистості курсантів у ВВНЗ.

Результати кореляційного аналізу у вибірці курсантів демонструють значущі зв'язки показників агресивних проявів особистості з показниками індивідуально-психологічних особливостей. Так, у даній вибірці виявлені значущі кореляційні зв'язки показника “фізична агресія” з показниками “реактивна агресивність” ($r=0,593$, $p<0,01$) і “маскуліність-фемінність” ($r=0,468$, $p<0,01$); показника “вербальна агресія” – з показниками “дратівливість” ($r=0,656$, $p<0,01$), “реактивна агресивність” ($r=0,538$, $p<0,01$) і “маскуліність-фемінність” ($r=0,529$, $p<0,01$); показника “негативізм” – з показниками “товариськість” ($r=0,532$, $p<0,01$), “реактивна агресивність” ($r=0,658$, $p<0,01$), “екстраверсія-інтроверсія” ($r=0,708$, $p<0,01$) та “маскуліність-фемінність” ($r=0,744$, $p<0,01$); показника “роздратування” – з показником “дратівливість” ($r=0,606$, $p<0,01$); показника “підозрілість” – з показником “дратівливість” ($r=0,468$, $p<0,01$); показника “образа” – з показником “врівноваженість” ($r=-0,532$, $p<0,01$); показника “почуття провини” – з показником “екстраверсія-інтроверсія” ($r=-0,496$, $p<0,01$).

Також визначені тенденції до кореляційного зв'язку показника “фізична агресія” з показником “спонтанна агресивність” ($r=0,413$, $p<0,05$); показника “вербальна агресія” – з показниками “спонтанна агресивність” ($r=0,401$, $p<0,05$), “товариськість” ($r=0,387$, $p<0,05$) та “екстраверсія-інтроверсія” ($r=0,376$, $p<0,05$); показника “непряма агресія” – з показниками “спонтанна агресивність” ($r=0,397$, $p<0,05$), “депресивність” ($r=-0,369$, $p<0,05$) та “маскуліність-фемінність” ($r=0,378$, $p<0,05$); показника “негативізм” – з показниками “спонтанна агресивність” ($r=0,449$, $p<0,05$) і “сором'язливість” ($r=-0,400$, $p<0,05$); показника “роздратування” – з показниками “невротичність” ($r=0,388$, $p<0,05$), “спонтанна агресивність” ($r=0,418$, $p<0,05$) і “депресивність” ($r=0,418$, $p<0,05$); показника “підозрілість” – з показником “невротичність”

($r=0,370$, $p<0,05$); показника “образа” – з показником “невротичність” ($r=0,454$, $p<0,05$).

На основі отриманих результатів можна зробити висновок, що на даному етапі адаптації до умов навчання у ВВНЗ до прояву фізичної агресії більш схильна маскулінна особистість з високим рівнем реактивної та спонтанної агресивності; до прояву вербальної агресії – екстравертована, товариська, маскулінна особистість з високим рівнем дратівливості, спонтанної та реактивної агресивності; до прояву непрямой агресії – маскулінна особистість з високим рівнем спонтанної агресивності і низьким рівнем депресивності; до прояву негативізму – екстравертована, товариська, впевнена у собі (несором’язлива), маскулінна особистість з високим рівнем спонтанної та реактивної агресивності; до прояву роздратування – невротична, дратівлива особистість з високим рівнем депресивності і спонтанної агресивності; невротична і дратівлива особистість також більше схильна до прояву підозрливості, а невротична і неврівноважена особистість – до прояву образи; до прояву почуття провини більше схильна інтровертована особистість.

R-техніка кореляційного дослідження дозволила також виділити у даній вибірці курсантів вузлові показники видів агресивних проявів особистості.

Так, застосування R-техніки в кореляційному аналізі між видами агресивних проявів особистості показало, що в структурі проявів агресії у курсантів базовими є показники “вербальна агресія” і “роздратування”, що замикають на собі по п’ять зв’язків з іншими видами агресії.

Отже, показник “вербальна агресія” має значущі кореляційні зв’язки з такими показниками, як “фізична агресія” ($r=0,609$, $p<0,01$), “непряма агресія” ($r=0,451$, $p<0,05$), “негативізм” ($r=0,592$, $p<0,01$), “роздратування” ($r=0,615$, $p<0,01$) та “підозрлість” ($r=0,544$, $p<0,01$). Показник “роздратування”, в свою чергу, має значимі кореляційні зв’язки з такими показниками, як “фізична агресія” ($r=0,606$, $p<0,01$), “вербальна агресія” ($r=0,615$, $p<0,01$), “непряма агресія” ($r=0,373$, $p<0,05$), “підозрлість” ($r=0,447$, $p<0,05$) і “образа” ($r=0,538$, $p<0,01$).

Отже, чим вищий рівень вербальної агресії, тим вищий рівень фізичної агресії, негативізму, роздратування, підозрливості і непрямой агресії схильна демонструвати особистість. Аналогічним чином, особистість, що схильна до роздратування, також з більшою ймовірністю виявлятиме фізичну, вербальну, непрямую агресію, підозрливість та образу.

Також виявлені значущі зв'язки показника “негативізм” з показниками “фізична агресія” ($r=0,479$, $p<0,01$), “непряма агресія” ($r=0,442$, $p<0,05$) і “підозрливість” ($r=0,445$, $p<0,05$); показника “фізична агресія” – з показником “образу” ($r=0,398$, $p<0,05$); показника “непряма агресія” – з показником “почуття провини” ($r=-0,396$, $p<0,05$).

Цікавими виявилися і статеві відмінності агресивних проявів особистості курсантів чоловіків і жінок у ВВНЗ.

За результатами однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA) були виявлені значущі статеві відмінності за показником “фізична агресія” ($\text{sig.}=0,002$, $p<0,05$). Для наочності представлення отриманого результату використане графічне зображення порівняння середніх значень видів агресивних проявів особистості залежно від статі.

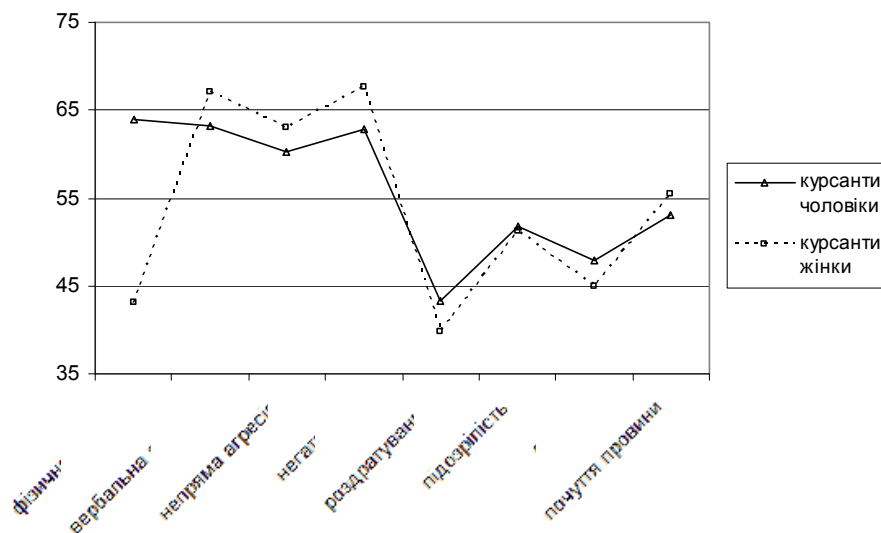

Рисунок 3 – Порівняння середніх значень видів агресивних проявів особистості відповідно статі

Аналіз графіку свідчить про більш виражену схильність курсантів-чоловіків до прояву фізичної агресії порівняно з курсантами-жінками. Водночас у курсантів-жінок спостерігається тенденція до більш значного прояву таких видів агресії, як вербальна, непрямая та негативізм. Разом з тим, у курсантів-жінок мають спостерігатися тенденція до меншого прояву роздратування та образи, але сильніше вони переживають почуття провини.

За результатами однофакторного дисперсійного аналізу були також виявлені значущі статеві відмінності за показниками “невротичність” (sig.=0,008, $p<0,05$), “реактивна агресивність” (sig.=0,085, $p<0,05$), “сором’язливість” (sig.=0,002, $p<0,05$), “емоційна лабільність” (sig.=0,089, $p<0,05$).

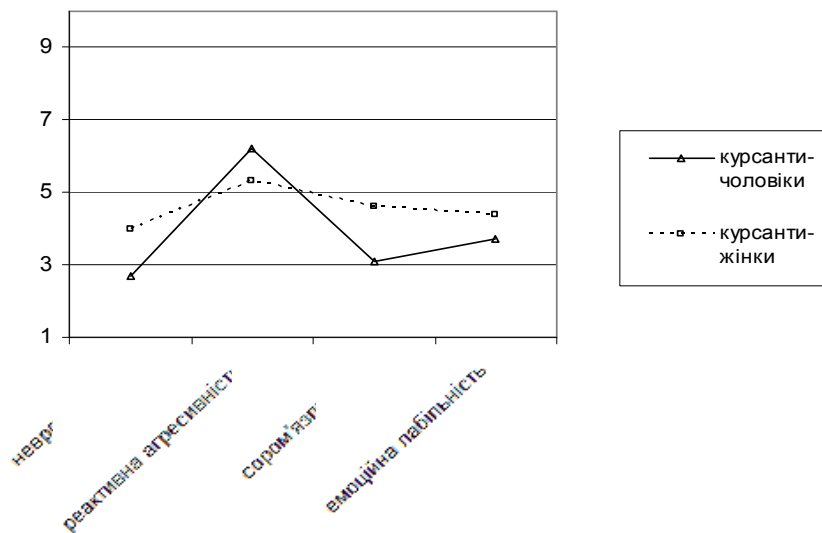

Рисунок 4 – Порівняння середніх значень індивідуально-психологічних характеристик особистості відповідно статі

Аналіз графіку порівняння середніх значень індивідуально-психологічних характеристик особистості курсантів відповідно статі свідчить про схильність курсантів-чоловіків до прояву реактивної агресивності, що характеризується агресивним ставленням до соціального оточення і вираженим прагненням домінувати. Водночас курсантам-чоловікам притаманні більш стабільний емоційний стан, вміння володіти собою, впевненість та емоційна стійкість. Для курсантів-жінок характерний більш високий рівень невротичності,

сором'язливості та емоційної лабільності, що виявляється в частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатньому рівні саморегуляції.

На наш погляд, аналіз даного графіку підтверджує та доповнює результат порівняння середніх значень видів агресивних проявів особистості відповідно статі.

R-техніка кореляційного дослідження дозволила виділити у вибірках курсантів-жінок та курсантів-чоловіків вузлові показники видів агресивних проявів особистості.

Слід також зазначити, що застосування R-техніки в кореляційному аналізі між видами агресивних проявів особистості показало, що в структурі проявів агресії у курсантів-чоловіків базовими є показники “фізична агресія” та “почуття провини”, що замикають на собі по чотири зв'язки з іншими видами агресивних проявів, а у курсантів-жінок – базові показники “вербальна агресія” і “роздратування”, на яких замикається по п'ять зв'язків з іншими видами агресії.

Аналіз результатів свідчить про наявність значущих кореляційних зв'язків між видами агресивних проявів особистості та індивідуально-психологічними характеристиками як у курсантів-чоловіків, так і у курсантів-жінок.

Так у вибірці курсантів-чоловіків виявлені значущі кореляційні зв'язки показника “фізична агресія” з показниками “дратівливість” ($r=0,489$, $p<0,01$), “реактивна агресивність” ($r=0,546$, $p<0,01$); показника “роздратованість” – з показником “дратівливість” ($r=0,625$, $p<0,01$); показника “підозрілість” – з показником “невротичність” ($r=0,590$, $p<0,01$).

Також визначені тенденції до кореляційного зв'язку показника “вербальна агресія” з показником “дратівливість” ($r=0,405$, $p<0,05$); показника “негативізм” – з показниками “реактивна агресивність” ($r=0,394$, $p<0,05$) та “екстраверсія-інтроверсія” ($r=0,429$, $p<0,05$); показника “роздратованість” – з показником “спонтанна агресивність” ($r=0,377$, $p<0,05$); показника

“підозрілість” – з показниками “товариськість” ($r=-0,428$, $p<0,05$), “сором’язливість” ($r=0,391$, $p<0,05$) та “емоційна лабільність” ($r=0,394$, $p<0,05$); показника “образа” – з показниками “депресивність” ($r=0,384$, $p<0,05$) і “реактивна агресивність” ($r=0,447$, $p<0,05$); показника “почуття провини” – з показниками “дратівливість” ($r=0,490$, $p<0,05$) і “товариськість” ($r=-0,396$, $p<0,05$).

У вибірці курсантів-жінок спостерігаються значущі кореляційні зв’язки показника “фізична агресія” з показниками “невротичність” ($r=0,519$, $p<0,01$), “спонтанна агресивність” ($r=0,640$, $p<0,01$), “дратівливість” ($r=0,529$, $p<0,01$) і “реактивна агресивність” ($r=0,558$, $p<0,01$); показника “вербальна агресія” – з показниками “спонтанна агресивність” ($r=0,609$, $p<0,01$), “екстраверсія-інтроверсія” ($r=0,576$, $p<0,01$) і “маскуліність-фемінність” ($r=0,579$, $p<0,01$); показника “непряма агресія” – з показниками “товариськість” ($r=0,472$, $p<0,01$), “маскуліність-фемінність” ($r=0,505$, $p<0,01$), “екстраверсія-інтроверсія” ($r=0,522$, $p<0,01$); показника “негативізм” – з показниками “спонтанна агресивність” ($r=0,640$, $p<0,01$), “дратівливість” ($r=0,506$, $p<0,01$), “реактивна агресивність” ($r=0,635$, $p<0,01$), “екстраверсія-інтроверсія” ($r=0,737$, $p<0,01$) і “маскуліність-фемінність” ($r=0,597$, $p<0,01$); показника “роздратованість” – з показниками “невротичність” ($r=0,544$, $p<0,01$), “спонтанна агресивність” ($r=0,563$, $p<0,01$), “дратівливість” ($r=0,721$, $p<0,01$); показника “образа” з показниками “невротичність” ($r=0,572$, $p<0,01$) і “врівноваженість” ($r=-0,571$, $p<0,01$).

Разом з визначеними кореляційними зв’язками у вибірці курсантів-жінок спостерігаються тенденції до зв’язку показника “фізична агресія” з показниками “депресивність” ($r=0,371$, $p<0,05$), “емоційна лабільність” ($r=0,409$, $p<0,05$), “маскуліність-фемінність” ($r=0,443$, $p<0,05$); показника “вербальна агресія” – з показниками “невротичність” ($r=0,363$, $p<0,05$), “дратівливість” ($r=0,653$, $p<0,05$); показника “непряма агресія” з показником “сором’язливість” ($r=-0,434$, $p<0,05$); показника “негативізм” – з показниками “невротичність” ($r=0,434$, $p<0,05$), “товариськість” ($r=0,445$, $p<0,05$), “відкритість” ($r=0,397$, $p<0,05$); показника “роздратованість” – з показником

“реактивна агресивність” ($r=0,413$, $p<0,05$); показника “підозрілість” – з показниками “дратівливість” ($r=0,475$, $p<0,05$), “реактивна агресивність” ($r=0,367$, $p<0,05$); показника “образа” – з показниками “депресивність” ($r=0,432$, $p<0,05$), “емоційна лабільність” ($r=0,380$, $p<0,05$); показника “почуття провини” – з показником “рівноваженість” ($r=-0,482$, $p<0,05$).

Аналіз кореляційних зв’язків у вибірці чоловіків і жінок дозволяє конкретизувати чинники, що впливають на прояв фізичної агресії. Це імпульсивність, емоційна напруженість, реактивна агресивність у курсантів-чоловіків, а також високий рівень невротичності, спонтанної агресивності, депресивності, емоційної лабільності у курсантів-жінок. Можна припустити, що фізична агресія у курсантів-чоловіків більше пов’язана з екстраверсією, а у курсантів-жінок з інтроверсією. З огляду на це можна передбачити у курсантів-чоловіків тенденцію більше до інструментальної агресії, а у курсантів-жінок до агресії у відповідь на фрустрацію, що підтверджується результатами кореляційного аналізу. Хоча за результатами порівняння середніх індивідуально-психологічних особливостей за статевою ознакою не виявлено значущих відмінностей, за виключенням фізичної агресії, кореляційний аналіз дозволяє констатувати, що агресивні прояви особистості у курсантів-жінок більше пов’язані з індивідуально-психологічними особливостями особистості.

Поряд із визначеною тенденцією до екстраверсії та інтроверсії, спостерігається цікавий результат, що визначає кореляційний зв’язок видів агресивних проявів особистості з показником маскулінності-фемінності у курсантів-жінок та відсутність даної тенденції у курсантів-чоловіків. Характер кореляційних зв’язків даного показника з показниками видів агресивних проявів особистості у курсантів-жінок, на наш погляд, свідчить про те, що поряд із визначеною переважною тенденцією прояву агресивності у жінок спостерігається паралельна тенденція, що пов’язана із гендерною ідентифікацією. Таким чином, можна констатувати, що маскулінні жінки більше схильні до прояву вербальної, непрямой агресії та негативізму, ніж фемінні, а також мають тенденцію до вияву фізичної агресії. Аналіз

кореляційних зв'язків також свідчить про те, що чим більш значущий зв'язок окремого виду агресивних проявів особистості із показником маскулінності, тим більше спостерігається зв'язків даного виду агресивних проявів особистості з індивідуально-психологічними особливостями, що більше притаманні чоловікам.

Отриманий результат і наше припущення дозволяють пояснити результат порівняння середніх, який спостерігався у профілі видів агресивних проявів особистості жінок та чоловіків. На нашу думку, у жіночій вибірці існують дві поведінкові тенденції щодо агресивних проявів особистості: тенденція інтроверсії з типовим симптомокомплексом відповіді на фрустрацію та тенденція маскулінності екстравертованих осіб жіночої статі. Вищезазначене припущення може свідчити, що в умовах військового середовища, частина курсантів жіночої статі прагнуть до чоловічої гендерної ролі. Агресивні прояви особистості даного типу курсантів-жінок можуть виявлятися у формі інструментальної агресії для досягнення певних особистих цілей, але фізична агресія все ж таки більш ймовірна з боку курсантів-чоловіків.

Результати кореляційного аналізу у вибірках курсантів-чоловіків і курсантів-жінок були підтверджені факторним аналізом загальної вибірки. В результаті факторного аналізу було визначено шість факторів, що впливають на характер агресивних проявів особистості у нашому емпіричному дослідженні – “емоційна нестійкість”, “реактивна агресивність”, “екстраверсія”, “дратівливість”, “неврівноваженість” та “тривожність”.

Фактор “емоційна нестійкість” описує вплив інтроверсії на формування переважного емоційного стану особистості. Динаміка емоційного стану залежить від рівня невротизації та депресії особистості. Високий рівень зазначених показників формує тенденцію до агресивних проявів, пов'язаних з підвищеним рівнем психопатизації інтротенсивного типу, що створює передумови для імпульсивної поведінки суб'єктів. Даний фактор впливає на агресивні прояви особистості як відповідь на фрустрацію та інтрапсихічний конфлікт.

Фактор “реактивна агресивність” впливає на формування агресивного ставлення до соціального оточення і вираженого прагнення до домінування, що обумовлюється наявністю ознак психопатизації екстратенсивного типу. Аналіз факторного навантаження свідчить, що даний фактор впливає на прояв фізичної агресії та негативізму у поведінці. Дані агресивні прояви особистості пов’язані з гендерною тенденцією до маскулінності, що підтверджує та конкретизує результати кореляційного аналізу у нашому емпіричному дослідженні.

Фактор “екстраверсія” описує вплив екстраверсії на характер агресивних проявів особистості. Відомо, що яскраво виражена екстраверсія є чинником імпульсивної поведінки. Аналіз факторного навантаження свідчить, що вплив екстраверсії, в першу чергу, обумовлює такі агресивні прояви особистості як негативізм, що проявляється у опозиційному стилі в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти звичаїв та соціальних норм.

Фактор “дратівливість” описує характер афективного реагування суб’єктів у нашому емпіричному дослідженні. Нестійкий емоційний стан суб’єктів є чинником агресивних проявів особистості у формі роздратування, вербальної агресії, з меншою вірогідністю – фізичної і непрямой агресії. Це проявляється в готовності до прояву негативних емоцій при найменшому збудженні у вигляді запальності, грубості. Негативні емоції виявляються як через форму (крик), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, загрози).

Фактор “неврівноваженість” описує залежність агресивних проявів особистості від рівня стійкості до стресу. Аналіз факторного навантаження дозволяє нам визначити, що рівень стресостійкості певним чином обумовлюється рівнем невротизації особистості. Цей фактор впливає на прояв образи та почуття провини у суб’єктів у нашому емпіричному дослідженні. Агресивні прояви особистості у даному випадку характеризуються заздрістю і ненавистю до оточуючих за реальні та вигадані дії, можливим переконанням суб’єкту, що він є поганою людиною, тенденцією до аутоагресії.

Фактор “тривожність” відображає схильність до стресового реагування суб’єкту на звичайні життєві ситуації за пасивно-оборонним типом. Вплив

фактору описується тривожністю, скутістю, невпевненістю, внаслідок чого виникають труднощі в соціальних контактах. Тривожність пов'язана із фрустрацією, яка виступає чинником агресивних проявів особистості інтрапсихічного типу. Такий тип адаптивного реагування як правило не пов'язаний із фізичною агресією.

Висновки. 1. Результати емпіричного дослідження свідчать про тісний зв'язок агресивних проявів особистості курсантів з їх індивідуально-психологічними особливостями. Виявлені значущі статеві та гендерні відмінності агресивних проявів особистості, що впливають на типову поведінку курсантів чоловіків та жінок в різних ситуаціях повсякденного життя та службової діяльності.

2. В результаті дослідження курсантів-жінок виявлені дві поведінкові тенденції щодо агресивних проявів особистості: тенденція інтроверсії з типовим симптомокомплексом відповіді на фрустрацію та тенденція маскулінності екстравертованих осіб жіночої статі, це може свідчити про те, що частина курсантів жіночої статі прагнуть до чоловічої гендерної ролі. Агресивні прояви особистості даного типу курсантів-жінок можуть виявлятися у формі інструментальної агресії для досягнення певних особистих цілей, але фізична агресія все ж таки більш ймовірна з боку курсантів-чоловіків.

3. Результати емпіричного дослідження можуть бути використані в психологічному супроводі процесів адаптації та реадаптації військовослужбовців чоловіків та жінок в умовах службово-бойової діяльності.

Перспективи подальших досліджень. Подальші напрямки досліджень: статеві та гендерні особливості агресивних проявів особистості в процесі адаптації курсантів до навчання в ВВНЗ; статеві та гендерні особливості агресивних проявів особистості в процесі адаптації та реадаптації військовослужбовців в екстремальних умовах.

Список використаної літератури

1. Берковиц Л. Агрессия. Причины, следствия и контроль. М., 1998.

2. Беррон Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб. : “Питер”, 1999.
3. Бурлачук Л. Ф. Исследование личности в клинической психологии. Киев, 1979.
4. Фром Е. Анатомия человеческой деструктивности. М., 1998.
5. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : учебное пособие. СПб. : Речь, 2004. 392 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.

Васильев С. П., Васильева Ю. С. К проблеме исследования агрессивных проявлений личности у курсантов высших военных учебных заведений

В статье обсуждается проблема исследования агрессивных проявлений личности у курсантов высших военных учебных заведений. Проанализирована связь агрессивных проявлений личности с индивидуально-психологическими особенностями. Акцентировано внимание на индивидуально-психологических отличиях агрессивных проявлений соответственно полу и гендеру.

Ключевые слова: агрессивные проявления личности, обучение, курсант, тендер, высшее военное учебное заведение.

Vasiliev S., Vasilieva Yu. On the Problem of Research of Cadets' Aggressive Personality Displays at the Military Higher Education Institutions

The article discusses the problem of research of aggressive personality displays of cadets at the military higher education institutions. It analyzes the relationship between the aggressive displays of personality and individual psychological characteristics. The focus is on the individual psychological differences between aggressive displays depending on sex and gender.

The emphasis is placed on the concept of aggressiveness that can objectively serve as a destabilizing factor, impact one's ability to control and regulate one's own psychological states and behavioural reactions, which is necessary to provide adequate and effective military service. Besides, considering that the military belong to the category of mentally healthy people, their aggression displays can signify the lack of optimum psychological and pedagogical conditions in their training, including training of cadets at military higher education institutions.

Results of an empirical study of aggressive displays of cadets at military higher education institutions indicate their close relationship to individual psychological characteristics of personality. Significant sex and gender differences in aggressive personality displays that influence typical behaviour of male and female cadets in various situation of everyday life and military duty were revealed.

Research with female cadets revealed two behaviour tendencies regarding aggressive personality displays: a tendency of introversion with a typical complex of frustration response symptoms and a tendency of masculinity in extraverted women. This can mean that some women cadets aspire to a masculine gender role. Aggressive personality displays of these women may be expressed as instrumental aggression for accomplishment of certain personal goals, however physical aggression is more probable in men.

Thus, research of aggressive personality displays of cadets is a relevant scientific task determined by the need for improving the level of their adaptation for the duration of their study at a military higher education institution.

Study of sex and gender specifics of aggressive personality displays in the process of cadets' adaptation to study in military higher education institutions, adaptation and readaptation of military in extreme conditions, is a promising direction of this research.

Key words: *aggressive personality displays, study, cadet, gender, military higher education institutions.*